

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	4
ПЕРЕДМОВА	5
Розділ 1.	
ПОНЯТТЯ, ЗНАЧЕННЯ ТА ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ, ЯК ІНСТИТУТУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ	7
1.1. Поняття, система та види запобіжних заходів у кримінальному процесі. Мета та підстави їх застосування.....	7
1.2. Правове регулювання діяльності слідчих органів Національної поліції при застосуванні запобіжних заходів	15
Розділ 2.	
ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ СЛІДЧИМИ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ	26
2.1. Запобіжні заходи, не пов'язані з позбавленням волі: підстави, умови, порядок та проблеми їх застосування	26
2.2. Домашній арешт (ст. 181 КПК).....	44
2.3. Запобіжні заходи, пов'язані з позбавленням волі: підстави, умови, порядок застосування та проблеми, які виникають під час їх застосування	68
Розділ 3.	
МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА НАПРЯМИ ПОДАЛЬШОГО УДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ТА ОРГАНІЗАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ	119
3.1. Міжнародний досвід застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування.....	119
3.2. Напрями та шляхи удосконалення застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування.....	151
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	155
ДОДАТКИ	168

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- ВССУРЦКС** – Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ
- ВСУ** – Верховний Суд України
- ГУ** – Головне управління
- ЕЗК** – Електронні засоби контролю
- ЄСПЛ** – Європейський суд з прав людини
- ЄРДР** – Єдиний реєстр досудових розслідувань
- ЄС** – Європейський союз
- КК** – Кримінальний кодекс
- КНС** – Контрольно-наглядова справа
- КПК** – Кримінальний процесуальний кодекс
- МВС** – Міністерство внутрішніх справ
- МОЗ** – Міністерство охорони здоров'я
- ООН** – Організація Об'єднаних Націй
- СБУ** – Служба безпеки України
- СІЗО** – Слідчий ізолятор
- СНД** – Співдружність незалежних держав
- СУ** – Слідче управління
- США** – Сполучені штати Америки

ПЕРЕДМОВА

Розбудова демократичної правової держави передбачає беззаперечно визнання прав та свобод людини найвищою цінністю у суспільстві та державі. Забезпечення прав людини і громадянина, зокрема передбачає захист її прав та законних інтересів від злочинів, незаконного обмеження свобод та права на особисту недоторканність відповідно до чинного законодавства та міжнародних стандартів. Важливою складовою забезпечення прав і свобод людини є справедливий суд, дотримання прав учасників кримінального провадження, законне та обґрунтоване застосування до підозрюваного, обвинуваченого запобіжних заходів.

13 квітня 2012 року в Україні прийнятий новий Кримінальний процесуальний кодекс (далі – КПК України), у якому максимально враховані положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.¹, до якої приєдналася наша держава.

Не дивлячись на наявні протиріччя та недоліки нового кримінального процесуального законодавства, недосконалість ряду його положень та необхідність внесення до нього низки змін і доповнень, трирічна практика його застосування свідчить про те, що Україна рухається у напрямі поступової демократизації кримінального судочинства.

У той же час, започаткування інституту змагальності у кримінальному процесі передбачає необхідність підвищення кваліфікації і професіоналізму працівників органів досудового розслідування. При цьому, особливої уваги потребує якість підготовки слідчих органів Національної поліції, до підслідності яких віднесена переважна більшість кримінальних правопорушень, передбачених Кримінальним кодексом України.

На думку фахівців, найбільш вразливою щодо забезпечення прав і свобод людини є стадія притягнення особи до кримінальної відповідальності та застосування запобіжних заходів, особливо тих, що пов'язані з позбавленням волі підозрюваного, обвинуваченого.

Аналіз слідчої практики свідчить про те, що в процесі застосування запобіжних заходів у слідчих виникає значна кількість проблемних питань, які потребують узагальнення, наукового осмислення та вироблення пропозицій щодо подальшого вдосконалення законодавства у цій сфері.

¹ Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950 р. (зі змінами та доповненнями від 01.06.2010 р.) // Голос України. – 2001. – № 3.

Слід зазначити, що інституту запобіжних заходів приділяється значна увага вчених. Різні аспекти застосування запобіжних заходів розглянуті у працях вітчизняних та зарубіжних авторів, зокрема це праці: Ю.П. Аленіна, Б.Б. Булатова, В.В. Вапнярчук, Т.В. Варфоломеевої, В.В. Васильєва, О.І. Григор'єва, В.А. Давидова, З.Д. Єнікєєва, О.В. Кондратьєва, Ф.М. Кудіна, Ю.Д. Лівшиця, В.Т. Малярєнка, В.Т. Нора, П.П. Пилипчука, Л.Д. Удаलोвої, О.І. Цоколової, О.О. Чувільова, В.П. Шибіко, І.С. Яковця та інших.

Разом із тим, цей інститут і на сьогодні потребує подальшого наукового опрацювання. Зокрема, ретельного вивчення потребують зміни та відповідні новели, внесені до вітчизняного законодавства. Узагальнення практики їх застосування та наукове осмислення нададуть можливість розробки пропозицій щодо подальшого удосконалення законодавчої регламентації застосування запобіжних заходів. Важливе значення при цьому має вивчення міжнародного та зарубіжного досвіду у цій сфері.

Сформульовані у пропонованому посібнику концептуальні положення, висновки, рекомендації певною мірою поглиблюють наукові засади організації та правового регулювання застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування і можуть бути використані як у процесі підготовки проектів нормативно-правових актів щодо удосконалення застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування, так і в ході підготовки відповідних фахівців.

Розділ I.

ПОНЯТТЯ, ЗНАЧЕННЯ ТА ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ, ЯК ІНСТИТУТУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

1.1. Поняття, система та види запобіжних заходів у кримінальному процесі. Мета та підстави їх застосування

Правова реформа в Україні покликана забезпечити підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів у боротьбі із злочинністю і якісно підвищити рівень захисту конституційних прав громадян. Новий КПК України від 13.04.2012 № 4651-VI суттєво змінив концептуальні підходи до вітчизняної доктрини кримінального процесу як науки, понять у сфері кримінальної юстиції. Положення КПК України містять низку нових, невідомих дотепер українському судочинству інституцій, правил і процедур, які в більшості своїй є характерними для змагального кримінального процесу країн англо-саксонської правової системи.

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» (від 13.04.2012 № 4652-VI) запроваджено зміни до 75 законодавчих актів України, що регулюють діяльність органів, задіяних у кримінальному провадженні. Більшість внесених змін пов'язані з уведенням до кримінального процесу нових понять, як-то: «кримінальне провадження», «Кримінальний процесуальний кодекс» тощо.

Однією із новел КПК України є виділення окремим розділом заходів забезпечення кримінального провадження, перелік яких встановлений ч. 2 ст. 131 КПК України.

Заходи забезпечення кримінального провадження – це передбачені КПК заходи примусового характеру, які застосовуються за наявності підстав та в порядку, встановлених законом, з метою запобігання і подолання негативних обставин, що перешкоджають або можуть перешкоджати вирішенню завдань кримінального провадження, забезпеченню його дієвості².

До заходів забезпечення кримінального провадження віднесені:

1) виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід;

² Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар : у 2 т. / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – Т. 1. – С. 363-364.

- 2) накладення грошового стягнення;
- 3) тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом;
- 4) відсторонення від посади;
- 5) тимчасовий доступ до речей і документів;
- 6) тимчасове вилучення майна;
- 7) арешт майна;
- 8) затримання особи;
- 9) запобіжні заходи (Таб. 1).

Ці заходи застосовуються з метою досягнення дієвості кримінального провадження, що логічно обумовлює назву всіх зазначених заходів³. Їх перелік є вичерпним, що відповідно виключає правову можливість застосування при здійсненні кримінального провадження будь-яких інших заходів його забезпечення.

Вочевидь, найбільш суворим видом заходів забезпечення кримінального провадження є запобіжні заходи.

В юридичній літературі запобіжні заходи визначені, як різновид превентивних заходів забезпечення кримінального провадження, які застосовуються слідчим суддею або судом за наявності підстав і в порядку, встановленому законом, стосовно підозрюваного, обвинуваченого та полягають в обмеженні їх конституційних прав і свобод з метою забезпечення виконання покладених на цих осіб процесуальних обов'язків, а також запобігання спробам їх можливої неправомірної поведінки⁴.

Запобіжні заходи застосовуються у кримінальному процесі всіх сучасних держав світу, оскільки за їх допомогою забезпечується належний, встановлений законом перебіг розслідування і судового розгляду кримінальних проваджень (справ) та, як результат, поновлення прав потерпілих, виконання інших завдань кримінального судочинства.

Враховуючи важливість питань, які виникають під час кримінального провадження на стадії притягнення особи до кримінальної відповідальності інституту запобіжних заходів приділяється значна увага вітчизняними та зарубіжними вченими.

Застосування запобіжних заходів в жодному разі не може розглядатися як покарання, а лише певним обмеженням для особи, яка підозрюється чи обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення. Крім того, запобіжні заходи не можуть використовуватися як засіб дока-

³ Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар : у 2 т. / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – Т. 1. – С. 366.

⁴ Грошевий Ю. М. Кримінальний процес : підруч. / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. П. Туманянц. – Х. : Право, 2013. – С. 166.

зування у кримінальному провадженні чи з якоюсь іншою метою (наприклад, щоб домогтися від підозрюваної або обвинуваченої особи певних показань щодо її причетності до кримінального правопорушення чи викриття у вчиненні кримінального правопорушення інших осіб).

Відповідно до ч. 1 ст. 176 КПК України запобіжними заходами є:

- 1) особисте зобов'язання;
- 2) особиста порука;
- 3) застава;
- 4) домашній арешт;
- 5) тримання під вартою (Таб. 2).

Тимчасовим запобіжним заходом є затримання особи, яке застосовується з підстав та в порядку, визначеному КПК України (ч. 2 ст. 176 КПК України).

У ч. 1 ст. 176 КПК України запобіжні заходи наведено в порядку збільшення ступеня суворості обмеження прав і свобод особи, які пов'язані з ними. При цьому, в ч. 3 ст. 176 КПК України зазначено, що найбільш м'яким запобіжним заходом є *особисте зобов'язання*, а найбільш суворим – *тримання під вартою*.

Законодавче закріплення зростання ступеня суворості запобіжних заходів має важливе значення при обранні конкретного запобіжного заходу чи його заміні на менш суворий, і навпаки. Так, зокрема у ч. 1 ст. 183 КПК України зазначено, що тримання під вартою застосовується виключно у разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, передбаченим у ст. 177 КПК України.

Наявна правова можливість альтернативного вибору запобіжних заходів дає змогу застосувати найбільш ефективний із них, здатний забезпечити досягнення мети його застосування при адекватному та пропорційному обмеженні прав і свобод людини в кожному конкретному кримінальному провадженні.

Аналізуючи питання щодо видів запобіжних заходів, доцільно вказати, що у чинному КПК, на відміну від Кримінально-процесуального кодексу 1960 року, законодавець відмовився від таких превентивних заходів, як підписка про невийзд, порука громадської організації або трудового колективу, нагляд командування військової частини. У той же час, нормами КПК України, в яких визначено особливі порядки кримінального провадження, передбачено також інші види запобіжних заходів.

Зокрема, до неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого як альтернатива можуть бути застосовані запобіжні заходи у вигляді:

- передання під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників;
- передання під нагляд адміністрації дитячої установи (ст. 493 КПК України⁵).

До особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, можуть бути застосовані судом такі запобіжні заходи, як:

- передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом;
- поміщення до психіатричного закладу в умовах, що виключають небезпечну поведінку особи (ст. 508 КПК України).

Також при здійсненні видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення (екстрадиції), обираються тимчасовий арешт (ст. 583 КПК) та екстрадиційний арешт (ст. 584 КПК), що за своєю правовою природою є триманням під вартою. Ці запобіжні заходи застосовуються в особливому порядку та спрямовані на забезпечення можливості видачі особи.

Таким чином, систему запобіжних заходів складають запобіжні заходи, передбачені ч. 1 ст. 176 КПК України, а також запобіжні заходи, що містяться у нормах КПК, що визначають особливі порядки кримінального провадження (ст. ст. 493, 508, 583, 584 КПК).

Наявність системи запобіжних заходів надає змогу застосовувати їх залежно від слідчої ситуації, що передбачає прийняття до уваги, і, відповідно, урахування не лише обставин кримінального провадження, а й ступеня суворості застосовуваного запобіжного заходу. Так, одні запобіжні заходи створюють лише психологічні перешкоди для ухилення від обов'язків (особисте зобов'язання, особиста порука), інші – частково або повністю позбавляють підозрюваного, обвинуваченого фізичної можливості ухилитися від слідства та суду (тримання під вартою)⁶.

На сьогодні існує кілька класифікацій запобіжних заходів, які здійснюються за різними критеріями.

1. Залежно від суб'єктів, на які поширюються запобіжні заходи, вони поділяються на: загальні та спеціальні.

Загальні запобіжні заходи – застосовуються до всіх підозрюваних, обвинувачених; до них належать: особисте зобов'язання, особиста порука, застава, домашній арешт, тримання під вартою, затримання як тимчасовий запобіжний захід.

⁵ Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар / за заг. ред. проф. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К. : Юстініан, 2012. – С. 1013.

⁶ Рожнова В. В. Курс лекцій з кримінального процесу за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (Загальна частина) / В. В. Рожнова, Д. О. Савицький, Я. Ю. Коношенко та ін. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2012. – С. 338.